

ת.ד 102 בני ברק
פקס: 03-5055919
9139191@gmail.com

זכר מאמינים

גליון שבו עי מבית 'בני אמונים'

שבועות תשפ"ג שנה ט | גליון מס' 485

בני אמונים

בני אמן בספר התהלים

פרתחו שערים

דבר מוסד ונשיא 'בני אמונים'

"ויברך ה' את ה'"

עומדים אנו בערב חג השבועות, יום הולדתו והסתלקותו של דוד מלך ישראל, מי שאורו ונחלתו עולם מלכים איתנו עד עצם היום הזה.

בבוא לתאר את מעלתו של דוד המלך, מעיד עליו הפסוק (שמואל-ב כג א) כי הוא היה: "הקם על משיח אלהי יעקב ונעלים זמרות ישראל". הפסוק רומז לשני האצרות הגדולים שהותיר לדורות עולם: ספר התהלים - "זמירות ישראל", ותקנת מאה ברכות שנתמנה בתבות "הקם על" - "על" בגימטריה מאה (במ"ר יח כא).

באמצעות ספר התהלים נטע דוד בישראל לדורות עולם את הפח והאזנות התמידיים להודות ולהלל, לבקש ולהתפלל לפני בורא עולם. באמצעותו יכול כל יהודי למצא מוצא לכל צעקה ותחנון, תפלה והודאה הבוקעים מעמק לבו. הוא הספר הנצחי אשר גם לאחר שחלפו אלפי שנים מאז שנכתב, עודנו קרוב ללבו של כל יהודי באשר הוא בכל עת ובכל מקום.

מלבד זאת הוסיף דוד ותקן לנו את תקנת מאה הברכות, שאף היא מלנה אותנו במשך שלוש מאות ששים וחמשה ימים בשנה - בכל יום ולאורך כל שעות היום.

חכמינו ז"ל מגלים לנו (במ"ר שם) כי דוד תקן תקנה זו בעקבות מגפה שפרצה בימיו וקטלה מאה נפשות מישראל בכל יום. ברוח קדשו נתגלה לו כי מגפה זו באה כענש על שאין ישראל מודים בראוי לבוראם. לפיכך עמד ותקן להם מאה ברכות - כנגד מאה הנספים בכל יום - והמגפה נעצרה.

מאז ועד עצם היום הזה מקפידים ישראל לברך בכל יום מאה ברכות, וכן זוכים להגנה מפני כל צרה וצוקה שלא תבוא.

תקנה זו מעניקה לנו אף הגנה רוחנית, שהרי דוד המלך יסדה על הפסוק (דברים י יב, וראה רש"י מנחות מג ב): "ועתה ישראל מה [מאה] ה' אלוקיך שאל מעמך כי אם ליראה", ומכאן יש ללמד שמאה הברכות משרישות בלב האדם יראת שמים, שהיא ההגנה הטובה ביותר כנגד כל פגע רוחני.

כאשר אנו מצויים לצערנו בעולם רווי מגפות וסכנות האורבות לפגע בגופנו ובנפשנו, אין מי שיטיל ספק בנחיצותה של ההתחזקות בתקנתו הקדושה של דוד המלך, לומר מאה ברכות בכל יום.

נקבל אפוא על עצמנו להקפיד על כך ביתר שאת וביתר עז, ובאשר ידוע כי ברכה משלמת היא זאת שעונים עליה אמן - נקפיד לברך ברכותינו בפני אחרים. מה גם שכאשר אנו אומרים את הברכה בפני מי שמאזין לה ועומד לענות אמן, אנו מקדישים תשומת לב וכבוד ראש לכל מלה היוצאת מפיו. יהי רצון שברכת ה' תהא עלינו להצליח ולהושע בכל עניינינו בזכות דוד המלך עליו השלום, אמן!

בקריאת "מאה ה' שאל מעמך"

ובברכת שבת שלום,

דוד מוסד ונשיא 'בני אמונים'

חבל האמן לא ינתק

"ונתקה את מוסדותינו ונשליכה ממנו עבתינו; וישב בשמים ישחק ה' ילעג למו" (ב-ג-ט)

דרש האדמו"ר רבי יוסף צבי מגרוכוב: ידוע שיסוד ושרש האמונה תלוי בעניית אמן (ראה מגלה עמקות פרשת ואתחנן). משום כך הרשעים שמבקשים לפגוע ביסודות היהדות, זוממים לבטל את ישראל מעניית אמן. ענין זה נרמז בכתוב "ונתקה את מוסדותינו" שראשי תבותיו הן 'אמן'.

בענין זה יש לצין למסורת הקדומה שהביא הר"י צאלח, מגדולי חכמי תימן, בפרושו 'עץ חיים' לסדור התפלה (בפיט אין כאלקינו) כי פעם אחת נזרה מלכות הרשעה על ישראל שלא לענות אמן, וכדי שלא תשכח תורת עניית אמן, תקנו חכמים את הפיוט "אין כאלקינו" ששלשלת בתיו הראשונים: "אין..." "מי..." "נודה..." הם ראשי תבות אמן.

באופן אחר דרש בעל השומר אמונים:

כאשר כלל ישראל מקפידים על עניית אמן, נארג מפה כעין 'חבל' שבאמצעותו נקשרים המקטרגים לבל יוכלו לקטרג על ישראל, ככתוב (תהלים קמט ח): "לאסור מלכיהם בזקים [אזקים]".

המקטרגים המבקשים לנתק חבל זה, אומרים: "ונתקה את מוסדותינו" - ראשי תבות אמן; "ונתק מאתנו זה החבל של ישראל שאוסרים אותנו על ידי שנבטל אותם מעניית אמן". ואולם אם ישראל עומדים לעמתם ומתחזקים בעניית אמן, נופלים המקטרגים הקמים עליהם, ומתקיים בהם הכתוב: "יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו".

גבעת יוסף; 'שומר אמונים';

מאמר 'פרתחו שערים' טו

בזכות אמן נגאלים ישראל

"משד עניים מאנחת אביונים עתה אקום יאמר ה' אשית בישיע יפית לו" (ב-ו)

בספר 'דרך משה' (ליום יא) מעורר המחבר על אודות שני אמונים שרבים מזלזלים בענייתן מבלי משים, ואלו הן: אמן שאחר ברכת "המחזיר שכנינו לציון" - לפי שהצבור נחפז לומר 'מודים דרבנן', ואמן שאחר ברכת "הפורש סכת שלום... ועל ירושלים" הנאמרת בליל שבת - לפי שהצבור ממהרים לומר אחריה "ושמרו". ומוסיף ומביא את שגלו לחסיד אחד מן השמים בחלום, אחר ששאל לסבת עכוב הגאולה: "איך תבוא הגאולה והעולם אינם משגיחים לענות אמן על הברכות שבהן מבקשים על הגאולה - 'המחזיר שכנינו לציון' והפורש סכת שלום...?"

רמז לדבריו נתן להביא מהכתוב שלפנינו: "עתה אקום יאמר ה'", שראשי תבותיו הם בגימטריה צ"א בגימטריה של אמן; כפיכך אומר הקדוש ברוך הוא לישראל: כאשר תקפידו על עניית אמן, מיד אקום לגאלכם.

'בני בגמין' עמ' עב

העונה אמן עומד במחצת חסידים

"למנצח על השמינית מזמור לדוד; הושיעה ה' כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם" (ב-א-ב)

רבי חיים פ"א, נכד הסמ"ע, פרש כי במזמור זה פנו דוד המלך כנגד עניית אמן המכונה 'שמינית', לפי שהיא גימטריה של שני שמות הקדוש הוי"ה ואדנות, שיש בהם יחד שמונה אותיות. בזהר הק' (תרומה קעח א) מובא שמי שמקפיד על עניית אמן בכונה, "בעלמא דאיתי זכי למיקם במחצת חסידים, אף על פי דלא קרי כל צורכיה -]בעולם הבא יזכה לעמד במחצת חסידים, אף על פי שלא עסק בתורה כל צרכו[". וזהו שבקש דוד: אף על פי ש'גמר חסיד ופסו אמונים מבני אדם' - שאין בינינו בני אדם המקפידים על עניית אמן בכונה אשר דינם כאמור לעמד "במחצת חסידים", עם כל זאת "הושיעה ה'".

ארץ החיים'

בזכות עניית אמן ונצלים מגיהנום

"גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי שבטך ומשענתך המה ינחמני" (כג ד)

רבי אברהם קוריאט מטיטואן אמר כי פסוק זה מרמז לדברי חכמים (ילקוט' ש' ישעיהו רמז תכט) שעניית אמן פותחת שערי גן עדן אף בפני רשעים השפויים בגיהנום. שפך אמר דוד המלך: גם אם אשליך ל"גיא צלמות" - לגיהנום, "לא אירא רע", ומדוע? "כי אתה עמדי" - ראשי התבות בגימטריה אמן, כלומר שיש בידי זכות עניית אמן שמכסה תפדני משחת.

'ברית אבות' (פיסא תק"ע) פר' וארא

דוד המלך בטח בזכות עניית אמן

"אם תחנה עלי מנחה לא יירא לבי אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח; אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתי בבית ה' כל ימי חיי לחזות בנעם ה' ולבקור בהיכלו" (זכג ד-ט)

בספר 'תנא דבי אליהו' (רבה י) דרשו חכמים את הפסוק (שופטים ה ב): "בפרע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'", כף: "במי נפרע להם הקדוש ברוך הוא לישראל מאמות העולם? בבני אדם שמשפיעים ומעריכים לבית הכנסת ולבית המדרש ועונים אמן..."

על פי זאת פרש רבי חיים פלאגי שפך אמר דוד: לפי ש"אחת שאלתי מאת ה'... שבתי בבית ה' כל ימי חיי" - להשפיע ולהעריך לבית הכנסת כל ימי חיי, לכך "אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח" - אם אמות העולם יעמדו כנגדי למלחמה, בוטח אני בזכות זו שאנציל, וכמאמר חז"ל שהקדוש ברוך הוא נפרע לישראל מהאמות בשכר שהם משפיעים ומעריכים לענות אמן בבית ה'.

לוח ארז' על תנ"א שם

דוד המלך ענה אמן מקטנותו

"לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים" (כז יג)

רבי אליהו הכהן מאיזמיר בעל ה'שבט מוסר' דרש כי בפסוק זה העיד דוד המלך על עצמו שכבר מקטנותו נזהר בעניית אמן. שהרי אמרו חכמים (סנהדרין קי ב) שקטן מישראל זוכה לחיי העולם הבא משעה שיאמר אמן, וזאת אשר אמר דוד: "לולא האמנתי" - אלמלא הייתי מרגיל עצמי מקטנותי לענות אמן אחר כל ברכה, לא הייתי זוכה לראות בטוב ה' בארץ חיים" - בעולם הבא, שהרי בזכות עניית אמן זוכים לעולם הבא.

מנחת אליהו פרק לב

עניית אמן ממתיקת הדינים

"נדיבי עמים נאספו עם אלקי אברהם כי לאלקים מגני ארץ מאד נעלה" (נח י) דרש ה'אביר יעקב:

פסוק זה מסתים במלים "ארץ מאד נעלה" שראשי תבותיהן ויכולים אנו ללמד מכך שפסוק זה כלו נדרש על מעלת עניית אמן, וכדלהלן:

על הפסוק הפותח את שירת דבורה (שופטים ה ב): "בפרע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'", דרשו חכמים (תנא דבי אליהו רבה י): "במי נפרע להם הקדוש ברוך הוא לישראל מאמות העולם? בבני אדם שמשפיעים ומעריכים לבית הכנסת ולבית המדרש ועונים אמן..." הרי שכנה הכתוב את העונים אמן: "בהתנדב עם". וזאת אשר פותח הכתוב: "נדיבי עמים נאספו" - בשעת אמירת הקדוש [שאנו נאמר אלא באספת עם - במגן עשרה], כאשר העם מנדבים לבם לענות אמן בכונה אחר הקדוש, הולכים הם בכך בדרך של אברהם אבינו שידע ליחד את היחידים הנשגבים הפלולים בתבת 'אמן', ולפיכך הם נקראים "עם אלקי אברהם", ואף זוכים להקרא "מגני ארץ", שכן בעניית אמן הם ממתיקים את מדת הדין שאלה רומז השם 'אלקים' וגורמים שיחזר

הקדוש ברוך הוא וינהג עם ישראל באפן "מאד נעלה".

שערי תשובה אפן כב

העונה אמן 'עליון' מהמברך

"אקרא לאלקים עליון לאיל גמר עלי" (זו ג)

סופי התבות: "אקרא לאלקים עליון", הם 'אמן'. רבי עמנואל חי ריקי בעל ה'משנת חסידים' דורש, כי כף אמר דוד בכתוב זה: כאשר אני שומע אדם שקורא לאלקים בברכה, ובכך מכתירו כ'עליון' על הכל, הריני עונה אמן בסיום ברכתו.

יש שהוסיף על דבריו, שהמלים הבאות: "לאיל גמר עלי", מדגישות את חשיבות ההקפדה על עניית אמן כהלכה; שלא יאחר האדם לענותה וכך יכשל ב'אמן יתומה', ואף לא יקדים לאמרה לפני סיום הברכה וכך יכשל ב'אמן חטופה', אלא מיד בגמר הברכה יענה אמן.

עוד יש שכתב שבכתוב "אקרא לאלקים עליון", שפאמור סופי תבותיו הם 'אמן', יש רמז לכך שהעונה אמן נמצא במעלה עליונה לעמת המברך, וכמאמר חכמים (ברכות נג ב): "גדול העונה אמן יותר מן המברך".

'הזה ציון'; 'חיים וחסד'; 'אוצר תהלות ישראל'

קלון למזלזלים בעניית אמן

"מלא פניהם קלון ויבקשו שמך ה'" (פג יז)

בזהר הק' (נילוף רפה ב) כתוב שכל השומע ברכה מן המברך ואינו מכון בעניית אמן, עליו הכתוב אומר (שמואל א ב ל): "ובזי יקלוי". הרמ"ז בפרושו לזהר (שם) מבאר על פי זאת את כונת ה'אמן' ש'אמר (פרי עץ חיים' שער כונת אמן) שסופי התבות של הכתוב (תהלים פג יז): "מלא פניהם קלון", הם 'אמן', לאמר: המזלזלים בעניית אמן ידונו לקלון, כהבטחת הכתוב "ובזי יקלוי".

הוסיף ואמר הדין מחוסר, רבי יעקב קטינא, כי כתוב זה אף בא לרמז על גדל הקלון והבושה שיהיו בעולם העליון למי שלא הקפיד על עניית אמן, שהרי היא מצוה כה קלה שאין טרח בקיומה, וכלשונו: "כי מה עבודה היא?! ומה יענה ליום פקדה כאשר ישאלו אותו מדוע לא ענית אמן?"

'קרבן העני' סוף פרשת כי תבא; 'רחמי האב' אות נו

פח וגבורה לעונים אמן

"אהבי ה' שנאו רע שמור נפשות חסידיו מיד רשעים יצילים" (צז י)

חכמים (ברכות נג ב) דמו את העונה אמן לחיילים גבורים המנצחים במלחמה. ויש ללמד מכך שהמקפיד לענות אמן זוכה להתגבר על יצרו ולקבשו, שכן לכבישת היצר צריכים גבורה, כפי שמלמדת המשנה (אבות ד א): "אזיהו גבור - הפובש את יצרו". רמז לכך הביא האדמו"ר רבי יוסף צבי מגורוב, מכך שערפן הגימטרי של סופי התבות של הכתוב: "אהבי הויה שנאו רע", הן פגימטריה של המלה 'אמן'. לרמז שעל העונה אמן משפיע הקדוש ברוך הוא כח שבאמצעותו ישנא את הרע.

גבעת יוסף'

שאלת הגמרא ותשובת רבי מאיר

"במה יזכה נער את ארחו לשמור כדברך" (קט ח)

בתשובה לשאלה "קטן מאימתי בא לעולם הבא?" משיב רבי מאיר: "משעה שיאמר אמן" (סנהדרין קי ב). רבי דוד צבאח, ראב"ד מקנס, פרש שפסוק זה כולל הן את שאלת הגמרא והן את תשובת רבי מאיר: דוד המלך שואל "במה יזכה נער את ארחו" - במה יזכה נער שתהא דרכו סלולה לחיי העולם הבא? ומשיב: "לשמור כדברך" - אם ישמר לענות אמן כראוי, להיות בכלל "גוי צדיק שמר אמונים" (ישעיה כט ב).

'משפיל לדוד'

וכאשר תקום מן הספר, תתפש באשר למדת אם יש בו דבר אשר תוכל לקימו

ישועה מפתיעה באישון לילה

הגגרים משנתם העמקה ויצאו לדרך, לא לפני שהודו לבחור בחם על הארץ האדיב והמסור.

ימים לאחר מכן התייצב הבחור בברכים וועדות בפתח מפקדת הצבא כשצו האמון בידי. הוא הכנס לחדרו של הרופא הצבאי, והלה החל מיד לערוך לו בדיקות מקיפות. הרופא בחר אותו מכף רגלו ועד קדקדו, התעניין בפרט על מצבו הרפואי ולבסוף כתב את מסקנתו: "הבחור בריא וחסן, ואין כמוהו מתאים לשרת בתפקיד מלחמתי בצבא הצאר ירוס הודו". הוא חתם את חתימתו המסלסלת בקצה הדף ושלח את הנער, כשהמכתב החתום בידו, אל אחד ממפקדי המחנה, כדי שהלה יחל בהליכי הגיוס.

למרות מצבו העגום והמפאש המשיך הבחור להתחזק באמונת חכמים. הן הרבי הבטיח כי אם יעשה כדבריו יזכה להנצל, וכדבריו בודאי יעשה.

בפיק ברכים נכנס הבחור לחדרו של המפקד, אשר לאחר קריאת האשור הרפואי החל מיד בהליך הגיוס. הוא הסביר לבחור המפחד שישב לפניו על המחלקה שבה הוא עתיד להשתלב, ואחר הזמינו לסיור משתף ברחבי המחנה.

אך בקשי נשרף הבחור אחר המפקד, תוך כדי שבלבו הוא ממשיך להתחזק באמונת חכמים. המפקד הראה לו את צריפי המגורים, את הצריף ששמש כחדר אכל ואח כחות הלמוד, ולפתע הוא הבחין בדמות מכרת. בד בבד נעצר מלוגו על מקומו והצדיע ביראת כבוד. הבחור לא היה צריך לאמץ את מחו כדי להזכר... היה זה אחד משלושת הגגרים שהתארחו בביתו בלילה שלפני האחרון.

הגגר הביט בו ממשכות. אחר נגש אל המפקד שלוגו, הסתודד אתו בנחרצות כמה רגעים ולאחר מכן פנה לדרך.

בנקדה זו נקטע הסיור באבו. המפקד שב על עקבותיו, והבחור, שהתמונה החלה להתבהר בפניו, צעד אחריו בצעדים מאששים. עם הפנס לחדר נטל המפקד את חות הדעת שקבל מהרופא הצבאי, קרע אותה לגזרים, תחתיה כתב לבחור תעודה רשמית הפוסרת אותו לאלתר מחובת הגיוס לצבא ושלחו לנפשו.

התברר כי אחד מאותם גגרים שנכנסו לביתו בלילה שבו נותר ער במצות הרבי, שמש כמפקד המחנה הצבאי שאליו הובל הבחור. הלה, שהבחין בו צועד בין משעולי המחנה, הבין מיד כי הגיוס לצבא אינו משאת נפשו והורה למפקד שהיה כפוף למרותו לפטר ולאלתר מהגיוס המאיים.

טיב ההתחזקות, תפלה עמ' תשכט

להושיע מכל צרה וצוקה".

הדברים היו נראים לבחור כחידה; הרבי לא אמר כי עליו להיות ער בלילה הקודם לתאריך האמון המועד, אלא דוקא שני לילות קדם לכן. נראה היה כי פונה נסתרת טמונה בדבריו, והבחור קבל על עצמו לצית לדברים פהויתם. בלילה המועד, במקום לפרש לשנה, הוא נטל לידיו ספר תהלים והחל לקרא מתוכו ברגש ובכונה. מתוך בכי ותחנונים הוא שפך את נפשו לפני ה' בזמירותיו של דוד המלך עליו השלום, להנצל מהגזרה הקשה המרחפת מעל ראשו.

זמן מה לאחר חצות הלילה נשמעו לפתע דפיקות עזות על דלת הבית. הבחור הניח את ספר התהלים מידו ומהר לפתח את הדלת. בפתח עמדו שלושה חילים עטויים במדי הצבא הרוסי, כשסמלי התהלה הרבים העגוזים על חזיהם מעידים על תפקידם הרם. מראם היה נראה עתה עלוב למדי. הם עמדו בפתח הבית כשהם רועדים מקור, ובקשו להכנס.

הבחור קבלם בסבר פנים יפות. הוא פנה להם מקום סמוך לאח הבוערת כדי שיוכלו לחמם את עצמותיהם הקפואות. אחר שפת מקומם, הכין בעבורם תה מהביל וערוך את השלחן כדי שיוכלו לסעד את לבם.

לאחר שהתחממו מעט ורוחם שבה אליהם, הסבירו למארחם כי זה עתה שבו ממשימה צבאית שהטלה עליהם לבצע באזור זה, כשלפתע התחוללה סערה, ומטחי שלג כבדים החלו לרדת. הם התקשו להמשיך בדרךם וחפשו מקום שבו יוכלו לנוח עד שתשכף הסערה. בראותם כי בבית זה דולק האור, נקשו על הדלת בתקווה כי יסכימו להכניסם כדי שינוחו קמעא עד שישתנה מזג האוויר והם יוכלו להמשיך בדרךם.

לאחר שסוים לארחם ואף הכין להם מקום לינה ליד האח הבוערת, המשיך הבחור בתפלתו כמקדם. מזוית עיניו הביט בגגרים המסימים את סעדתם, מקנחים בכוס תה נוספת ואחר משתרעים על המזרנים שנפרשו לכבודם בסמוך לאח, כשתוך דקה כבר נשמעו נחרותיהם הרמות.

כשהאיר הבקר ושככה הסערה, התעוררו יסכמו להכניסם כדי שינוחו קמעא עד שישתנה מזג האוויר והם יוכלו להמשיך בדרךם.

שעת בקר בחדרו הקדוש של הרבי הגדול רבי אברהם, בעל 'סוד העבודה' מסלונים. שקוע היה הרבי בנבכי של סגיה חמורה, כשלפתע נפתחה הדלת ובעדה נכנס בחור מבהל, נשימתו טרופה, והוא בקשי מצליח להוציא מלה מפיו. "רבי, הושיעה!" זעק הבחור, ובקול בוכים תאר את מצבו העגום:

בפיק ברכים נכנס הבחור לחדרו של המפקד, אשר לאחר קריאת האשור הרפואי החל מיד בהליך הגיוס. הוא הסביר לבחור המפחד שישב לפניו על המחלקה שבה הוא עתיד להשתלב, ואחר הזמינו לסיור משתף ברחבי המחנה.

זה עתה קבל צו גיוס לצבא הרוסי. יודע הוא היטב כי בצבא הצאר לא יוכל להמשיך לחיות חיי תורה וחסידות כהרגלו, והוא אינו יודע להשית עצות בנפשו כיצד ואיך יוכל להפטור מגזרה קשה זו.

הרבי הקשיב לבחור ונאנח בהשתתפות. הוא שקע בשרעפי קדש ואחר אמר לבחור: "אם לעצתי תשמע, יומים לפני התאריך שבו נקראת להתיצב בלשכת הגיוס, השתדל נא להיות ער במשך כל הלילה ולקרא את ספר התהלים בתפלה ובתחנונים. והשם הטוב בודאי יהיה בעזרוך

הקשר בין האמן והאמונה

המצוה הראשונה בעשרת הדברות היא מצות האמונה (רמב"ם ספר המצוות מ"ע א; ספר החנוכה כה). להבדיל מרב המצוות התלויות בזמן, במקום או בגורמים שונים, מצוה זו היא תמידית, ובכל עת שמהרהר האדם במציאות ה', הרי הוא מקימה. ה'אור זרוע' (א קמ) באר שלפניך לא תקנו חכמים לברך 'ברכת המצוה' לפני קיום מצוה זו כדרך שמברכים על יתר המצוות, לפי שלא תקנו להקדים ברכה אלא למצוה הבאה לפרקים. זאת לפי שברכת המצוה מבטאת את חובב המצוה, דבר השיך רק במצוות שהחוב עליו מתחדש מזמן לזמן, ולא במצוות שיש לסימן כל העת ולא מתחדש בהן דבר.

ואולם אף שצאמור לא נתקנה ברכה למצוה זו, כל עקר מצות עניית אמן אחר הברכות והתפלות נתקנה מחמתה. כדברי רבנו בחיי (שמות יד א): "ומפני שהאמונה יסוד כל התורה כלה, תקנו לנו רבותינו זכרונם לברכה בתפלה ובברכות לענות אמן, שהוא נגזר מלשון אמונה ומלשון הודאה, שמקבל עליו דברי המברך ומודה בהם".

ואכן, משמעותה של עניית אמן היא הצהרת אמונה מחלטת בבורא עולם. במסכת שבת (קט ב) שואלת הגמרא: "מאי אמן?" ומבארת: המלה אמן היא ראשי תיבות "אל מלך נאמן", וכפי שפרש רש"י (שם ד"ה אל) שהעונה אמן מעיד על בוראו שהוא "אל מלך נאמן". אף ה'שליחן ערוך', בבואו לבאר את המשמעות הפשוטה של המלה אמן, מדגיש בדבריו את הצהרת האמונה שיש בה, שכתב (אורח ח כד ו): "ויענו אמן אחר כל ברכה, בין אותם שיצאו ידי תפלה, בין אותם שלא יצאו, ובכונה שיהיו בלבם: אמת היא הברכה שברך המברך ואני מאמין בזה".

וכך כותב רבנו בחיי בספרו 'כד הקמח' (ערוך אמונה): "צריך אדם להזהר בתפלה ובברכות שיענה אחריהם אמן - שהיא מלה נגזרת מלשון אמונה. וכל מי שעמד אבותיו על הר סיני וקבלו התורה הנקראת אמונה והוא מארעו של אברהם אבינו שהוא ראש האמונה דכתיב בו (בראשית טו ו): "והאמין בה", חייב הוא לכוון לבו ומחשבתו בעניית אמן".

עניית אמן במעמד הר סיני

רש"י פרש (שמות כ א, ע"פ מילתא מס' דבחדש ד) שאחר כל אחת ממצוות העשה הכלולות בעשרת הדברות ענו ישראל "הן", ואלו אחר כל אחת ממצוות הלא-תעשה הכלולות בהם ענו "לאו". והנה במדרש (ילק"ש ירמיה רסו) נאמר ש"אנכי ולא יהיה לך בדבור אחד נאמר", ויש לשאל כיצד אם כן ענו ישראל אחר דבור זה, שכלל מצוות עשה ולא תעשה כאחד; האם ענו "הן" או "לאו"?

פרש הרבי מסלונים, ה'בית אברהם':

אין פונת רש"י לפרש שבני ישראל ענו במפרש על הדברות "הן" או "לאו", אלא שענו אמן אחר כל דבר ודבר, וכך נחשב להם כאלו ענו "הן" אחר מצוות עשה, ו"לאו" אחר מצוות לא-תעשה. שכן תכלית כל המצוות היא לזכך את האדם ולגלות את האמונה החבויה בלבבו (ראה רמב"ן שמות יג טו), ובעניית אמן שמשמעותה אמונה, יש הצהרה על קבלת מצוות התורה והתכלית הנובעת מקיומן.

לפי הבאור האמור תתישב לשונו של רבי יהודה הלוי בפיוטו

"יונה מצאה": "ובאו כלם בברית יחד, נעשה ונשמע אמרו כאחד, ופתחו וענו ה' אחד"; שלכאורה תמוה: היכן מצינו שענו ישראל "ה' אחד" במעמד הר סיני? ואולם לפי האמור יובן: כיון שענו אמן והביעו בכך את תקף אמונתם בה', נחשב להם כאלו ענו "ה' אחד" ('בית אברהם', מכתבי קדש יב).

הצהרת אמונה במעמד הר סיני

כתב המשגיח רבי שלמה וולפה ('עלי שור' ח"ב פרק טז): כל שלושה-עשר עקרי אמונה שמהם הרמב"ם נכללים בשלושה עקרים מרכזיים, שעליהם אף מבססות כל תפלותינו; הלא הנה שלשת הזמנים של התגלות הבורא: א. בריאת העולם. ב. נתינת התורה. ג. הגאולה העתידה.

עניית אמן היא "מעשה קטן של עבודה הכולל אמונה בשלוש התגליות אלו". שהלא אמרו חכמים שאמן היא ראשי תיבות "אל מלך נאמן"; השם "אל" מבטא את מדת החסד, ככתוב (תהלים נב ג): "חסד אל כל היום". במדת החסד נברא העולם, ככתוב (שם פט ג): "עולם חסד יבנה" ונמצא שיש בהזכרתה הצהרה על אמונה בבריאת העולם. בתאר "מלך" מכנה הקדוש ברוך הוא משעת מתן תורה, כשקבלנו על תורה ומצוות. 'נאמן' היא הכרזה על היות הקדוש ברוך הוא נאמן לקיים הבטחתו להביא את הגאולה ולהחיות את המתים, ועל כך שאנו מצפים לכו. המשגיח מסיים דבריו אלו במסר מהדהד: "הרי בעניית אמן מהדהד צליל של כל שלוש ההתגליות. אישי תלמיד חכם, האם הרגשית פעם כשאמרת אמן את התקן האדיר במלה קטנה זו?"!

אמן מן התורה על ברכת התורה

במסכת ברכות (כא א) למדו חכמים את חובב ברכת התורה מהפסוק (דברים ח י): "כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלקיני". ופרש רש"י (שם ד"ה כי): בטרם פתח משה בשירת האזינו הורה לישראל: "כי שם ה' אקרא" - בטרם אחל לעסוק בדברי התורה אקרא בשם ה' באמירת 'ברכת התורה', ואתם "הבו גדל לאלקיני" - בעניית אמן אחריה.

נחלקו ראשונים אם דרשה זו היא דרשה גמורה, ואם כן חייב ברכת התורה הוא מדאורייתא או שמא אין זו אלא 'אסמכתא' בעלמא, והחייב לברך ברכת התורה אינו אלא מדרבנן. הרמב"ן (שכתב העשו מצוה טו) סובר שבברכת התורה היא מצוה מן התורה ואף מונה אותה במנין המצוות שלו (וכן דעת ראשונים ופוסקים נוספים, ראה 'משנה ברורה' ריש סי' מז), ואולם הרמב"ם סובר שחייב ברכת התורה הוא מדרבנן (רמב"ן שם).

כתב הפרי מגדים: לדעת הרמב"ן שצויי "כי שם ה' אקרא" המחייב בברכת התורה נמנה במנין המצוות, יש לומר שאף חציו השני של הפסוק: "הבו גדל לאלקיני" המלמד על עניית אמן נכלל אף הוא בציוי זה. ונמצא שפסי שברכת התורה היא מדאורייתא, אף חובת עניית אמן אחריה היא מדאורייתא, ומי ששומעה ואינו עונה אמן אחריה, נמצא מבטל מצות עשה מדאורייתא. לאור זאת פסק הפרי מגדים כי כשעומד האדם לפני שני בני אדם, האחד מבקש לברך ברכת התורה, ומשגהו - ברכה אחרת שחיובה מדרבנן, עליו להעדיף לשמע את המברך על התורה. שכן בעניית אמן אחריה ירוח קיום מצות עשה מדאורייתא ('תבת גמא' [לבעל הפמ"ג] דברים לב ג; 'פרי מגדים' א"א רטו ו).